

– итогом исследований должно стать определение (разработка) методов управления и самоуправления состоянием человека-оператора;

– вопросы управления состоянием оператора тесно связаны с вопросами экспресс – диагностики в процессе выполнения профессиональной деятельности. Для этого необходимо определить базисное пространство состояний, конкретный временной инвариант состояния, подобрать соответствующий способ регулирующего воздействия, уметь оценить эффективность этого воздействия и прогнозировать, какие изменения оно может вызвать в деятельности оператора.

ЛИТЕРАТУРА

1. Агавелян В. С. Психология состояний. Теория и практика / В. С. Агавелян. – М. : Машиностроение, 2000. – 334 с.

2. Ахутин В. М. Комплексная оценка функционального состояния человека-оператора в системах управления / В. М. Ахутин, А. М. Зингерман, М.М. Кислицын // Проблемы космической биологии. – Т. 34. – М. : Машиностроение, 1977. – 453 с.

3. Ильин Е. П. Психофизиология состояний человека / Ильин Е. П. – СПб. : Питер, 2005. – 412 с.

4. Контроль і діагностика функціонального стану оператора : [навч. посібник] / О. М. Тиньков. – Харків : Нац. аерокосм. ун-т «Харк. авіац. ін-т», 2007. – 95 с.

5. Леонова А. Б. Психодиагностика функциональных состояний человека / А. Б. Леонова. – М. : МГУ, 1984. – 200 с.

6. Смирнов Б.А. Методы инженерной психологии / Б.А. Смирнов, А.М. Тиньков. – Х. : Гуманит. центр, 2008. – 528 с.

7. А. с. 878291 СССР, кл. А 61 Н 39/02. Устройство для контроля психофизиологического состояния / А. М. Тиньков, (СССР). – № 4280322/23-14; заявл. 07.07.87; опубл. 23.03.89, Бюл. № 11.

УДК 159.9: 159.94

Тогобицька В.Д., к. психол. н., доцент кафедри прикладної психології, НУЦЗУ

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ МАЙБУТНІХ РЯТУВАЛЬНИКІВ

У статті наведено результати вивчення особливостей ставлення майбутніх фахівців рятувальних підрозділів ДСНС України до обраної професії. Приведено дані щодо неусвідомленого компонента ставлення курсантів НУЦЗУ з різними показниками академічної успішності до майбутньої професійної діяльності.

Ключові слова: професійне самовизначення, професійна самоідентифікація, ставлення до професії.

В статье приводятся результаты исследования особенностей отношения будущих специалистов спасательных подразделений ГСЧС Украины к выбранной профессии. Представлены данные по изучению неосознаваемого компонента отношения курсантов НУЦЗУ с разными показателями академической успеваемости к будущей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, профессиональная самоидентификация, отношение к профессии.

Постановка проблеми. Незважаючи на безліч існуючих науково-теоретичних та практичних робіт, що стосуються проблеми підвищення ефективності професійної діяльності особистості [2–4], це питання і досі є актуальним. Сучасна психологічна наука надає можливість ознайомитись з великою кількістю наукових праць, що складають методологічну основу цієї проблеми, серед яких принцип єдності психіки та діяльності; системно-структурний підхід до вивчення психологічної готовності до діяльності та ін. Незважаючи на це, з кожним днем росте потреба у більш глибокому та досконалому вивченні умов ефективності професійної діяльності фахівців екстремального профілю. Потреба у негайному вирішенні такої проблеми може бути викликана насамперед ускладненням становища в державі, що виражається у підвищенні небезпечності надзвичайних ситуацій, які виникають, та збільшенням їх кількості, в ускладненні умов, в яких доводиться працювати фахівцям ДСНС, та у підвищенні рівня вимог до рятувальників як з боку керівництва, так і з боку суспільства. Таким чином, зазначені фактори взагалі, а також особливості професійної діяльності фахівців рятувальних підрозділів зокрема вимагають вирішення зазначеної проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Як показали результати великої кількості психологічних досліджень, рівень ефективності професійної діяльності дуже часто визначається ставленням особистості до своєї роботи, готовністю суб'єкта до діяльності, сформованістю професійної самоідентифікації особистості та усвідомленням своєї професійної ролі [1–4]. Практично всі зазначені якості починають формуватись у майбутнього фахівця ще на початку процесу професіоналізації, а саме – у період навчання у вищому навчальному закладі. Отже, виявлення проблем у період професійного навчання майбутнього рятувальника дозволить запобігти небажаним процесам у його майбутній діяльності та потенційно підвищить вірогідність його професійної успішності.

Спираючись на зазначене, було сформовано **мету** нашої роботи, яка полягала у вивченні ставлення курсантів НУЦЗУ з різним рівнем академічної успішності до обраної професії.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні взяли участь курсанти 4-го курсу НУЦЗУ. До 1-ї групи досліджуваних увійшли 27 курсантів, що відрізняються високим рівнем успішності навчання (сер. бал 4,96). До 2-ї групи було віднесено 32 курсантів, що характеризуються посередніми показниками академічної успішності (сер. бал 3,87). Критерієм розподілу груп стали результати експертного оцінювання академічної успішності курсантів як одного з показників категорії ставлення до майбутньої професії. Для реалізації поставленої мети нами було використано методу «Кольоровий тест відносин» (О.М. Еткінд). За його допомогою нами було розглянуто особливості неусвідомленого компонента ставлення майбутніх рятувальників до обраної професії.

При вивченні неусвідомлюваного компонента ставлення курсантів до своєї майбутньої професії було виявлено, що в успішних курсантів відносно поняття «рятувальник» на першому місці знаходиться жовтий колір (43,3%), на другому місці – зелений колір (23,3%), а на останньому – червоний (10,0%) і фіолетовий (10,0%). У курсантів 2-ї групи переважає зелений колір (40,0%), за зеленим йде фіолетовий (28,0%), а останнє місце займає синій (8,0%). Сірий, коричневий і

чорний кольори в обох групах ніяк не виражені (0,0% у всіх випадках). Дані, подані в таблиці 1, демонструють, що в першій групі достовірно частіше відзначається жовтий колір у порівнянні із другою групою досліджуваних (43,4% проти 12,0%, при $p \leq 0,01$). Достовірно рідше зустрічається фіолетовий колір у першій групі обстежуваних, а ніж у другий (10,0% проти 28,0%, при $p \leq 0,05$).

Таблиця 1

Частота колірних асоціацій відносно поняття «рятувальник» у курсантів з різним рівнем академічної успішності.

Колір	1-а група (%)	2-а група (%)	Φ^*	p
Сірий	0,0	0,0	0,00	-
Синій	13,3	8,0	0,64	-
Зелений	23,3	40,0	1,34	-
Червоний	10,0	12,0	0,23	-
Жовтий	43,4	12,0	2,69	0,01
Фіолетовий	10,0	28,0	1,74	0,05
Коричневий	0,0	0,0	0,00	-
Чорний	0,0	0,0	0,00	-

Дослідження різних авторів показують, що розкид кольорів за фактором оцінки менше, ніж за факторами сили та активності. Кольори являють собою різні сполучення сили й активності (висока сила й висока активність – червоний; висока сила й низька активність – чорний; низька сила й висока активність – жовтий; низька сила й низька активність – фіолетовий і т.д.). Кожний із кольорів КВТ має власне емоційно-особистісне значення, отже розшифрування емоційного значення кольору дає опис ставлення до поняття, асоційованого із цим кольором.

Таким чином, можна говорити про те, що курсанти 1 групи оцінюють поняття «рятувальник» такими характеристиками як говіркий, відкритий, товариський, енергійний у першу чергу, а також твердий, самостійний і незворушний. Через те що на останньому місці стоять червоний і фіолетовий кольори, з погляду встигаючих у навчанні курсантів, до поняття «рятувальник» в найменшій мірі можна віднести такі характеристики як несправедливий, нещирий, егоїстичний, чуйний, напружений, метушливий, дружелюбний, упевнений, сильний, діяльний.

Курсанти з посереднім рівнем академічної успішності оцінюють поняття «рятувальник» наступними характеристиками: черствий, самостійний, несправедливий, нещирий, егоїстичний. Синій колір стоїть на останньому місці, а він містить у собі такі характеристики як чесний, справедливий, незворушний, сумлінний, добрий, спокійний. Необхідно відзначити, що ті кольори, які не виражені, наділені наступними якостями: поступливий, залежний, сумлінний, розслаблений, непривабливий, мовчазний, упертий, замкнутий, ворожий, відлюдний, нерішучий, млявий, невпевнений, несамостійний, слабкий, пасивний.

Наступним кроком нашого дослідження було з'ясувати, яка з груп досліджуваних ставиться до своєї професії більш позитивно. Для цього нами було визначено середній ранг: в успішних курсантів – 2,2, у відстаючих в навчанні курсантів – 2,5. Дані представлено в таблиці 2.

Проведений аналіз даних не виявив достовірних розходжень. Проте, спираючись на вищевикладене, можна зробити висновок, що у курсантів 1 групи емоційне ставлення до професії «рятувальник» є більш позитивним, ніж у курсантів 2-ї групи.

Таблиця 2

Середній ранг кольору, асоційованого з поняттям «рятувальник» у курсантів з різним рівнем академічної успішності.

Показник	1-а група (M±m)	2-а група (M±m)	t	p
Середній ранг	2,2±2,4	2,5±1,5	0,58	-

На наступному етапі дослідження було вираховано усереднений колірний ряд, що відповідає поняттю «рятувальник» для порівняння з розкладкою за перевагою. Були одержано наступні результати:

Розкладка курсантів 1-ї групи:

4 2 1 5 3 6 0 7 – відносно поняття «рятувальник»;

5 4 2 1 3 6 0 7 – за перевагою.

Розкладка курсантів 2-ї групи:

3 4 2 5 1 6 0 7 – відносно поняття «рятувальник»;

3 2 4 1 5 6 0 7 – за перевагою.

Основні кольори символізують базисні психологічні потреби, які починаються як потяг до задоволення та прихильності; прагнення до самоствердження; прагнення «діяти й домагатися успіху», а також прагнення «дивитися вперед і сподіватися». Тому вони в нормі і при повній урівноваженості повинні перебувати на перших позиціях. Додатковим кольорам не надається значущість, прирівнювана до сфери потреб. Їх роль є мовби поділяючою або розбавляючою. Та потреба, що є провідною, і визначає весь індивідуально-особистісний паттерн людини, в якому є місце не тільки емоційній складовій, але й іншим структурним компонентам особистості (мотивація, інтелект, міжособистісна поведінка).

Виходячи з вищевикладеного, можна зауважити наступне: як уже було відзначено, жовтий колір являє собою таке сполучення – низька сила й висока активність, тому, можливо, саме через це такий колір лідирує в успішних курсантів. Отже, логічно припустити, що неусвідомлювані асоціації відносно поняття «рятувальник» є аналогічними даному сполученню. Активність виражають наступні характеристики, які у курсантів 1-ї групи асоціюються з поняттям «рятувальник»: говіркий, товариський, самостійний, енергійний; і найменш асоціюються зі своєю майбутньою професією такі характеристики: метушливий, напружений, дратівливий. Низьку силу відображають характеристики, які не були віднесені до поняття «рятувальник»: діяльний, сильний, рішучий.

Необхідно звернути увагу на той факт, що в успішних у навчанні курсантів наявні протиріччя. Наприклад, вони характеризують поняття «рятувальник» як відкриту особу і в той же час черству і незворушну. Це може бути пов'язане із внутрішніми протиріччями курсантів, які майже не мають практичного досвіду і спираються лише на теоретичні знання. Додамо, що й емоційна складова в даному випадку не є достатньо адекватною.

У 2-й групі курсантів лідирує зелений колір, наступну позицію займає фіолетовий. Оскільки фіолетовий колір характеризує собою низьку силу й низьку активність, досліджувані на неусвідомлюваному рівні приписують такі ж характеристики й поняттю «рятувальник»: розслаблений, черствий, нещирий, егоїстичний, несправедливий. Такі характеристики як чесний, справедливий, незворушний, сумлінний, добрий, спокійний, – на думку неуспішних курсантів, не відносяться до поняття «рятувальник».

В усередненому ранговому ряді розкладки за перевагою в 1-й групі досліджуваних перші місця посідають фіолетовий і жовтий кольори. Отже, у курсантів на перший план висувається потреба у відході від реальної дійсності, ірраціональність домагань, нереальні вимоги до життя, суб'єктивізм, індивідуалістичність, емоційна незрілість. Другу позицію займає основний колір, він символізує базисну психологічну потребу, що позначається як прагнення «дивитися вперед і сподіватися»: потреба в емоційній включеності й захищеності в соціальному плані.

Як видно з розкладки відносно поняття «рятувальник» в успішних курсантів, перші місця займають жовтий і зелений кольори. Жовтий розцінюється як активний колір; пасивні коричневий, сірий і чорний у ряді посідають останні місця. На перші місця в асоціативній розкладці виходять саме ті кольори, які є подібними за своїм значенням до асоційованого поняття. Потрібно звернути увагу на те, що з поняттям «рятувальник» асоціюються емоційно привабливі кольори. Якщо врахувати, що в першій групі середнє колірне ранжування в порядку переваги виявилось дуже близьким до асоціативного ряду поняття «рятувальник» (жовтий і зелений на перших позиціях; коричневий, сірий і чорний на останніх), то можна зробити висновок про те, що курсанти 1-ї групи позитивно ставляться до своєї майбутньої професії.

У неуспішних у навчанні курсантів в усередненому ранговому ряді кольорів за перевагою лідируючі позиції займають червоний і зелений кольори. Це основні кольори, що символізують прагнення до самоствердження і прагнення «діяти й домагатися успіху». Тобто, як вже було відзначено, вони відповідають переважним тенденціям сфери потреб та мотивів: потреба в досягненні, володінні, лідируванні, наступальна агресивність «завойовника», цілеспрямованість, висока пошукова активність; потреба у відстоюванні власної позиції, агресивність захисного характеру. Така агресивність і висока активність може пояснюватися тим, що таким чином може «спрацьовувати» захисна реакція через високу ймовірність розчарування курсантів 2-ї групи в обраній ними професії. У розкладці відносно поняття «рятувальник» червоний і жовтий кольори посідають перші місця. Обидва кольори символізують активність. Пасивні – сірий, коричневий і чорний, так само, як і в першій групі досліджуваних, знаходяться на останніх місцях. Друга група обстежуваних теж асоціює поняття «рятувальник» з емоційно привабливими кольорами. Усереднений ранговий рядок за перевагою практично співпадає з асоціативним рядком до поняття «рятувальник». Таким чином, підтверджуються дані, які були отримано в результаті обчислення середнього рангу – обидві групи обстежуваних емоційно приймають поняття «рятувальник», але в різній мірі. Перша група більш задоволена існуючим станом речей, ніж друга.

Висновки. Результати проведеного дослідження дозволили встановити, що не всі майбутні рятувальники задоволені обраною професією. Про це свідчать дані, по-перше, результатів експертного оцінювання рівню академічної успішності курсантів; по-друге, дані щодо неусвідомленого ставлення майбутніх фахівців-рятувальників до обраної професії. Отже, можна припустити, що курсанти, які увійшли до 1-ї групи досліджуваних, є потенційно більш успішними в професійному аспекті та можуть характеризуватись більш високою психологічною надійністю. Курсанти, які за результатами експертного оцінювання були віднесені до 2-ї групи, потребують перегляду своїх професійних вподобань або корекції складеного образу майбутньої професії та своєї професійної ролі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буякс Т. М. Проблема и психотехника самоопределения личности / Т. М. Буякс // Вопросы психологи. – 2002. – №2. – С. 34–39.
2. Буякс Т. М. Процесс обучения как диалог между профессиональным и личностным становлением / Т. М. Буякс // Вестн. МГУ. – Сер. 14. – Психология. – 2001. – №2. – С. 29–36.
3. Головаха Е. И. Жизненные перспективы и профессиональное самоопределение молодежи / Головаха Е. И. – Киев : Наукова думка, 1988. – 145 с.
4. Звоников В. М. К вопросу о психологическом отборе профессионалов / Звоников В. М., Пономаренко В. А., Цуварев В. И. // Психологический журнал. – Том 3, №5. – 1988. – С. 93–101.

УДК 159.915

Федосеев В.А., к. мед. н., доцент кафедры психологии, Харьковский национальный аэрокосмический университет им. Н.Е. Жуковского «ХАИ»;
Селюкова Т.В., ст. преподаватель кафедры общей психологии НУГЗУ

КЛИНИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПСИХИЧЕСКИХ РАССТРОЙСТВ ПРИ ЭКСТРЕМАЛЬНЫХ СИТУАЦИЯХ

У статті порушено питання клінічної картини психічних змін унаслідок психосоматичних розладів, які виникають унаслідок екстремальних порушень.

Ключові слова: психічні розлади, клінічні прояви, екстремальні ситуації.

В статье рассмотрены вопросы клинической картины психических нарушений вследствие психотравмирующих расстройств, возникших в результате экстремальных нарушений.

Ключевые слова: психические расстройства, клинические проявления, экстремальные ситуации.

Постановка проблеми. Чрезвычайные ситуации получают в современных условиях все более широкое распространение. Все чаще дети и взрослые, попадая в условия техногенных и социальных катастроф, стихийных бедствий, переживают значительные психо-эмоциональные расстройства. Поэтому интерес к психологии экстремальных ситуаций в современном мире неуклонно растет, среди политиков, социологов, философов, медиков, практических психологов. Психология экстремальных ситуаций является в настоящее время од-